

REFİK HALİT KARAY’IN “GÖZYAŞI” ÖYKÜSÜNDE
“YA ...YA...” İMKÂNSIZ ZORUNLU SEÇİM MANTIĞININ İŞLEYİŞİ

Doç. Dr. Cafer Şen*

THE FUNCTION OF LOGIC OF “EITHER... OR...”
IMPOSSIBLE COMPULSORY CHOICE IN THE STORY OF
GÖZYAŞI BY REFİK HALİT KARAY.

ÖZ: Refik Halit’in “Gözyaşı” öyküsünde imkânsız zorunlu seçim, öykü kahramanının göç esnasında üç çocuğundan ikisini kurtarmak için birini feda etmesiyle yüz yüze kaldığında ortaya çıkar. Psikanalizinde yapısal dilbilimden yararlanan Fransız psikanalist Jacques Lacan’ın “ya...ya...” mantıksal işleticisiyle ortaya koyduğu imkânsız zorunlu seçimde özne iki yanılmayı kabullenir. İlki özgürce seçim yaptığını zanneder. İkincisiye tercihlerden birini seçtiğinde diğerinden kurtulduğunu varsayar. Halbuki “ya...ya...” mantıksal işleticisine bağlı seçimde zorunluluk vardır. Tercihler farklı görünse de bütünün parçalarıdır. Hangisi tercih edilirse edilsin sonuç değişmeyecektir. “Gözyaşı”nın kahramanı da zor(un)lu göçte ya bir çocuğunu feda edip ikisini kurtaracak ya üçüyle devam edip üçünü de kaybedecektir. Bu noktada o, imkânsız zorunlu bir seçimle karşı karşıyadır. Üç çocuğundan ikisini kurtarmak için birini feda etmektense, üçüyle yola devam eder. Yolda bir çocuğunun kendiliğinden ölümünü kabullenir. Feda edileceği kendi seçmemiştir. Fakat çocuklardan üçünün yaşamasından ürker. Kendisinin birini feda etmesi düşüncesine katlanamaz. Yolculuğun sonunda üç çocuğunu da kaybeder. Kendini suçlu hisseder. İmkânsız zorunlu seçim mantığında o, ne tercih yaparsa yapsın her halükârda suçlu olacaktır. Bir çocuğunu feda edip ikisini kurtarsaydı, feda edilenden sorumlu olacaktı. Bunun zıddı olarak hiçbirini diğerlerine feda edememiş, üçünü kurtarmaya çalışmış, fakat kaybetmiştir. Bu

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

nedenle suçludur. Bu noktada imkânsız zorunlu seçim mantığı mutlak anlamda öznenin mahrumiyetiyle işler.

Anahtar Kelimeler: Refik Halit Karay, Gözyaşı, Zorunlu Seçim, İmkânsız Seçim, “ya...ya...”

ABSTRACT: In the Story of “Gözyaşı” by Refik Halit Karay, impossible obligatory choice occurs when the hero of the story faces to sacrifice one of his three children during the migration. In the French psychoanalyst Jacques Lacan’s the function of logic of “either... or...” impossible compulsory choice, subject accepts two illusion. Firstly he imagines free choice. Secondly he assumes that he gets away others when he chooses one of the options. But there are a obligatory in choice that depends on “either ... or ...” logical operator. Preferences may seem different, but they are parts of the whole. It will not change the results, whatever is preferred. The hero of “Gözyaşı” during the obligatory migration either he will rescue two children by sacrificing a child or he will lose three children by continuing with three. At this point, he faces with an impossible compulsory choice. He continued to the way with three children rather than sacrificing one for save two of three children. He accepted death of a child on the way. Sacrificed child was not his choice. But he feared the life of three children. He could not stand the thought of someone’s sacrifice. He lost his three children at the end of the journey. He felt guilty. In the logic of impossible obligatory choice, no matter what choice he will be guilty everytime. If he had rescued two children by sacrificing a child, he would have been responsible from the one . As opposed to this, he didn’t sacrifice anyone and he tried to rescue the three children, but he lost all of them. Therefore, he is guilty. At this point, the logic of impossible obligatory choice works with the subject’s deprivation.

Keywords: Refik Halit Karay, tears, obligatory choice, impossible choice, “either ... or ...”

...

Refik Halit Karay’ın “Gözyaşı” adlı öyküsünde, kahramanın bizzat kendisi, tek taraflı ve tahrip edici bir şiddeti seçmek zorunda kaldığı, imkânsız zorunlu bir seçimle yüz yüze gelir. Mutlak anlamda bu şiddet, kişinin seçmeye mahkûm edildiği yerde, kendini öznelştirmeye zorlandığı zamanda ortaya çıkar. Öyküde şiddeti yaratan durum, seçim aşamasında öznenin mutlak bir adaletsizliğin üstlenmesinin istenmesidir. Böylesi durumlarda gerçekleşecek bir seçim ediminde, sadece öznenin seçmesine izin verilmesiyle kalınmaz aynı zamanda özne istese de istemese de, öznenin seçim karşısında elinden gelenin ancak seçtiği yol olduğuna da inanması istenir. Böylesine imkânsız seçimin zorunlu kılınışına rağmen aslında mekanizma, özneye özgür bir seçim yaptığının kabul edilmesi üzerine kuruludur.

Öyküde bahsi geçen imkânsız zorunlu seçimi gösteren, Ayşe'nin iki erkek ve bir kız olmak üzere üç çocuğuyla çıktığı göç yolculuğunda yaşadığı travmatik sahnedir. "Gözyaşı"nın kahramanı Ayşe, Balkan Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanmasının ardından düşmana yakalanmamak için göç kafilesiyle birlikte üç çocuğunu da yanına alarak yaşadığı toprakları terk eder. Göç şartları çetin, yolculuk zordur. Üstelik binek olarak kullandıkları at da dördünün yükünü çekememiş onları yolun yarısında bırakmıştır. Ayşe, arkadaki düşman ve önündeki olumsuz koşullar arasında bir seçim yapmak zorundadır. Yoluna devam kararı alır. Üç çocuğunun hem sığınağı hem de korunağı olan Ayşe, kabile ilerledikçe yavaş yavaş üç çocuğuyla daha fazla yola devam edemeyeceğini düşünmeye başlar.

İşte travmatik sahne burada ortaya çıkar. Ayşe artık üç çocuğundan ikisini kurtarmak için birinin feda edilmesini gerektiren zorunlu seçim sahnesiyle karşı karşıya kalmıştır: Göç kafilesinden "geride kaldığını anlayıp bir müddet sıkı yürüyünce artık bu üç çocuğu birden taşımak, sürüklemek imkânı kalmadığını görüyor, hem koşuyor, hem düşünüyor, ikisini olsun kurtarmak için birini feda etmek hafiflemek lazımdır. Hangisini?"¹ Bu ifadelerde, üç çocuğundan birinin feda edilmesi üzerine kurulan imkânsız zorunlu bir seçime maruz bırakılarak, Ayşe'nin adaletsizliği üstlenmesi öngörülür. Burada Ayşe'ye bu imkânsız zorunlu seçimin kim tarafından yaptırıldığı önemli değildir. Önemli olan, imkânsız zorunlu seçime maruz kalan öznenin, böylesine bir seçim karşısında yaşadığı travmaya veya semptomu neden olan duyum ve algılarıdır. Çünkü bir imkânsız zorunlu seçim karşısında öznenin/Ayşe'nin "ben"i, "yaşam ve ölüm içgüdüleri arasındaki mücadeleyle baş etme zorunluluğu" arasında kalır.² Bu duruma neden ise onun bir çocuğunu ikisine feda etmeye mahkûm bırakılmasıdır. Ayşe zorunlu olarak bir çocuğundan feragat edecektir; çünkü diğer ikisinin kurtulması ancak üçüncünün gözden çıkarılmasına bağlıdır. Böylesine bir adaletsiz seçime neden, çocuklardan ikisini kurtarmanın zorunluluğudur. Bu noktada Ayşe, bir özne konumuna yükseltilmiş, imkânsız zorunlu seçim bütünüyle ona bırakılmıştır. Artık o, "sevilen varlıkların yokluğu sınavından geçilmesiyle süren genel dramın bir parçasından, "nesne seçilmesi" ve "nesnenin terk edilmesinden" kaynaklı düş kırıklığını yaşamak zorundadır.³ Buraya kadar üzerinde durulan, Ayşe'nin bir çocuğunu feda ederek ikisinin hayatını kurtarmaya dayalı imkânsız zorunlu bir seçimle karşı karşıya kalışıdır. Öykünün kahramanı için, bu imkânsız zorunlu seçimin ötesi de mevcuttur; çünkü bir çocuğunu feda ettiği takdirde öykünün sonunda görüldüğü gibi iki çocuğunu kurtarmanın garantisi de yoktur.

İmkânsız zoraki seçimin mantığının vahşi yanını gösteren bu sahneler karşısında

¹ Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, s. 44.

² Klein, *Haset ve Şükran*, s. 34.

³ Ricoeur, *Yoruma Dair, Freud ve Felsefe*, s. 178.

Ayşe, büyük bir kararlılıkla, kendini özneleştirmenin konumundan çıkararak, böylesine bir seçimin zorunluluğuna karşı gelir, direnir, üç çocuğundan ikisini kurtarmak için birinden feragat etme, birini feda etmeyi göze alamaz, reddeder. Hâlbuki özne için ilk tercihte “güvene bağlı nesne seçimi” söz konusudur daima.⁴ Fakat Ayşe bu durumun dışına çıkarak, normal eylemden sapan bir dönüş gerçekleştirir. Üç çocuğunu da yanına alarak, zorlu göç yoluna devam kararı alır. İhtimal dâhilinde olan üç çocuğuyla birlikte ilerlemesi halinde üçünü de kaybetme riskini hiç düşünmez. Bu ihtimal zorlu yola devam ettikçe daha çok belirir. Bu durum aslında planlanmayan, rasyonel olmayan bir seçimdir. Çünkü “yalnızca belli bir amaca yönelik uygun araçların seçimine ussal denebilir.”⁵ Böylesine planlamadığı bir duyuş ve düşünüşte ilerleyen Ayşe, hayatın(in) en travmatik tercihi karşısındadır artık; çünkü ikisini kurtarmak için bir çocuğunu feda edemez ama birini feda edemediği için de zorlu göç yolunda üçünü de kaybetme riskini düşünmeye başlar. Ya birini feda ederek ikisini kurtaracak ya üçüyle yola devam edip üçünü de kaybetme riskini göze alacaktır. Bu noktada Ayşe imkânsız zorunlu seçim karşısında tamamen açmazda, sıkışmış bir konumda, kaygı, endişe ve kararında gidiş gelişler içindedir: “Ayşe beline dolanan ufak kolların ara sıra gevşediğini duyuyor. ‘Uyuma Ali’ diyor, ‘uyuma’. Önündeki baş yavaş yavaş dikliğini kaybediyor, dizine doğru eğiliyor: ‘Uyuma Emine’ m’ diyor, ‘uyuma!’ Sonra kucağında kıpırdanmalar başlayıp hafif ağlamalar işitince: ‘Uyu ciğerim’ diyor, ‘uyu Osman’ım”⁶ Öyküdeki bu travmatik sahnede kaygıyı, gidiş gelişleri doğuran, çocukların hem yaşaması, hem de yaşamaması endişesidir. Ayşe her halükârda, her durumda kaygı içindedir. Lacan, böylesine bir sahnede/ yaşanan gerçeklikte “dehşet verici olan şey nesnenin kaybı değil, nesnelere eksik olmaması gerçeğidir”⁷ derken çocuklarının üçünün de yaşaması halinde bu durumun öznenin üzerindeki kaygıyı arttıracığına bunun da ölümlere neden olacak yanlışları ortaya çıkaracağına vurgu yapar.

İmkânsız zorunlu seçim mantığında özneye ancak doğru şeyi tercih etme koşuluyla seçme özgürlüğünün olduğu telkin edilir. Fakat özne yanlış seçim yaparsa, seçme özgürlüğünün kendisini de kaybetmeyle yüz yüze gelir.⁸ Aslında “Gözyaşı”nın kahramanı Ayşe’nin, ya bir çocuğunu feda edip ikisini kurtarma ya da üçüyle yola çıkıp hepsini kaybetme tercihinin dair bir özgür seçiminde tamamen imkânsız zorunlu seçim mantığı işler. Ama Ayşe’nin bu zorunlu seçiminde doğruyu yapması imkânsızdır. Çünkü o, ya iki çocuğunu kurtarmak için birini feda edecek ya da üçüyle yola çıkıp üçünü de kaybedecektir. Kendine sunulan bu iki tercihten hangisini seçerse seçsin

⁴ Freud, *Ben ve Savunma Mekanizmaları*, s. 144.

⁵ Hartman, *Ben Psikolojisi ve Uyum Sorunu*, s. 71.

⁶ Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, s. 43.

⁷ Salecl, *Kaygı Üzerine*, s. 72.

⁸ Zizek, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, s. 180.

her halükârda Ayşe hem kaybedecek hem kendini suçlu hissedecektir. Yolculuğun sonucunda bir çocuğunu feda edip ikisini kurtardığında, üçünün kurtulma şansı olabileceği düşüncesiyle feda ettiği çocuk için suçluluk duyacaktır. Öyküde olduğu gibi birini feda etmeyip üçüyle yola çıktığında ise üçünü de kaybettiğinden böyle bir riske atıldığı için yine suçlu olacaktır. Dolayısıyla maruz bırakıldığı imkânsız zorunlu seçimin sonucunda Ayşe her durumda suçlu ve kaybedendir. Psikanaliz zoraki seçimin özne açısından önemine dikkat çekerken, Freud, "Gözyaşı"nın kahramanı Ayşe gibi acı çeken birinin yalnızca bir mağdur değil, aynı zamanda kendi acısı, eğilimi ve yönelimlerinin kaynağı olduğunu ifade ederek, yaşanan travmaların seçimle alakalı olduğuna dikkat çeker. Freud'a göre, insanın seçim yapmada her zaman özgür olması bir dereceye kadar hem travmanın hem de semptomların sebebi olabilir.⁹ Bu noktada öykünün sonunda Ayşe'nin içinde bulunduğu psişik çöküntü aslında imkânsız zorunlu seçimde sunulanlardan birini tercih etmesiyle doğrudan ilintilidir.

Aslında öyküde, Ayşe, göçün başlangıcından itibaren her üç çocuğunu kurtaramayacağını, ikisinin kurtulması için birinin feda edilmesi gerektiğinin farkındadır. Fakat kendini bir özne konumundan uzaklaştırarak bu zorunlu imkânsız seçimden kaçır. Üç çocuğuyla yola devam etmeye karar verir. Ayşe'nin ihtimaller arasından yaptığı bu seçimi, kendisinin, kendi kaderini zorunlu olarak üstlenişine ilişkin bir tercihidir. Ayşe, üç çocuğundan ikisini kurtarmak için birini feda edip seç(e)mez fakat bu seçimin kendiliğinden gerçekleşmesini bekler: "Ayşe, yanında diz kapaklarına kadar çamurlara bata çıka yürümeye çalışan Ali'nin mini mini elini bırakmak istemiyor. Boynuna dolanan mecalsiz kolları da çözmeye cesareti yoktur. Kucağındaki ıslak, hareketsiz, sessiz bohça ona zaten cansız gibi görünüyor. Belki kendiliğinden, soğuktan, sudan, havasızlıktan, ezilmekten ölmüştür. Ananın bir ümidi budur: Yaşamadığını anlayarak, azapsız, kundağı bir tarafa, en az çamurlu, en az batacak yere bırakıvermek."¹⁰ Burada üç çocuğundan ikisini kurtarmak için birini feda etmenin zorunlu imkânsız seçimini annenin yapmak istemediği görülür. Buna rağmen anne yine de iki çocuğunun kurtulması için birinin feda edilmesini bekler. Öyküde bu durum "annenin bir ümidi" olarak verilir. Burada Ayşe, imkânsız zorunlu bir seçimle karşı karşıyadır. Seçimini temellendirecek nedenin hükmü kalmamıştır, önemli değildir zaten. Bu seçimden ne pahasına olursa olsun kurtulmaya çabalar fakat sonunda teslim olur ve bir seçeneği tercih etmek zorunda kalır. Bu, en azından üç çocuğunu da kurtarmak noktasında etik gibi görünse de, Ayşe yolculuğun sonunda üçünü de kaybeder. Böylelikle Ayşe'nin kendilik algısı sonsuza dek yıkılır ve bu kararı vermiş olmaktan dolayı kendini suçlu hisseder ve asla düzelmez. Bu noktada, Kantçı özne anlayışına göre anneyi, çocuğunun ölümünü isteyecek kadar patolojisini bertaraf ederek bir özne haline getiren güç, hiç

⁹ Salecl, "Psikanaliz ve Seçim Toplumu", 491.

¹⁰ Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, s. 44

kuşkusuz diğer iki çocuğunu kurtarma isteğidir. Kantçı gerçeğin etiğinde dile getirildiği gibi bir “durum ve şey”in en yoğun isteği, bu “durum ve şey”e ulaşma yolunda, bu “durum ve şey”i ortadan kaldırır. Burada Ayşe’nin iki çocuğunu aşırı bir şekilde kurtarma isteği, üçüncüsünün ölümünü bir ümit şekline sokar. Bu noktada Ayşe, olgudeğer ikilemi içindedir, genelde değer olgunun içine sokularak halledil(ebil)irken ¹¹ Ayşe’nin bu seçiminde olgular değerinin içine sokulur.

Ayşe, göç yolculuğunda, çocuklarını mutlak olarak hayatta tutmak için o kadar çok ileri gider ki feda edilmiş çocuk karşısında bir duygu hissetmez bir halde, Kant’ın idealize ettiği saf etik özneye yaklaşır. Bunun göstergesi ise iki çocuğunu kurtarmak için bir çocuğunun kendiliğinden ölmesi beklentisini, kendi açısından bir ümide dönüştürmüş olmasıdır. Bu durumda Ayşe’nin teslim olduğu etik ilke şudur: “Ötekenden sorumlu olma zorunluluğu varlığın/oluşun anlamının ontolojik önceliğini yıkar; o dünyada işgal ettiğimiz doğal ve politik pozisyonları yerinden eder ve Varlık’ın dışında bir şey olan, Varlık’tan başka türlü [autrementqu’etre] olan bir anlama yöneltir.”¹² Kant’ın ileri sürdüğü gibi patolojiden arınarak neredeyse saf bir özne kimliğine bürünen Ayşe, çocuğunun ölmediğini görünce zorunlu seçimin kendisine bırakılması karşısında dehşete kapılır: “Bütün o kıyamet içinde, elinden tuttuğunu, omuzlarında taşıdığını sürüklerken kucağındakine eğiliyor, dinliyor. Ses işitmek, hareket duymamak ümidiyle dinliyor ve yavrusunun kısıp kısıp, ılık ılık ağladığını duyuyor, “Eyvah!” diyor.”¹³ Burada Ayşe’nin kendi çocuğunun ölmeyişine üzülmesinin nedeni, iki çocuğunun yaşaması için birini feda etmesi durumunda, kendisinin onlardan birini seçme zorunluluğuna tâbi tutuluşunu en derinden hissetmesidir. Bu durumun aksine çocuğunun kendiliğinden ölmesi durumunda ise, Kantçı saf etike göre, öznenen uzaklaşmaya çalışan Ayşe, aslında imkânsız zorunlu seçimin dehşetinden ve göç yolunda gelecek herhangi bir kayıptan ortaya çıkacak suça ve arkasından duyulacak suçluluk duygusuna iştirak etmekten kaçınmış olacaktır. Çünkü “her aşırı seçim, bireyi, seçmiş olduğu -diğerlerini dışlayan- yaşam tekniğinin yetersiz kaldığı yerlerde ortaya çıkacak olan tehlikelerle karşı karşıya bırakarak cezalandıracaktır.”¹⁴ Bu nedenle Ayşe, öykü boyunca hep imkânsız zorunlu seçimi yaşamamak için kaç(ın)makta, fakat her defasında onunla karşı karşıya gelmektedir. Öyküde böylesine bir imkânsız zorunlu seçimin yapılması her ne kadar dillendirilmese de aşkın bir güce veya kendiliğinden bir ele(n)meye bırakılmak istenmektedir. Ayşe’yi böylesine bir durum veya konuma iten aslında uç noktalara varacak imkânsız zorunlu seçimin tahakkümüdür. Böyle bir tahakküm ilişkisinde kişiler, Ayşe’nin yaptığı gibi daima tahakküm eden güç/efendi

¹¹ Eagleton, *Estetiğin İdeolojisi*, 281

¹² Levinas, “Sonsuz’un Etiği”, s. 86

¹³ Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, s. 45

¹⁴ Freud, *Uygurluğun Huzursuzluğu*, s. 43

karşısındaki özne olmaktan uzak konuma kendilerini yerleştirirler. Gerçekte özne olmaktan uzaktırlar, çünkü onlar, Ayşe gibi kendilerini, özneliğin zorunluluğu olan seçimden yoksun bırakmışlardır. Artık onların hiçbir seçme yetkileri yoktur; çünkü kendileri için seçen bir aşkın güç, birileri ve/veya efendileri vardır.

Bu nedenle öykü ilerledikçe Ayşe'nin seçme yetkisini eline almak istemediği görülür. Burada o, zorlu doğal koşullarda göç kabileşi içinde ilerlerken adeta aşkın bir gücün veya efendinin çocuklarından birini seçip, feda etmesini bekler: "Ayşe hâlâ yükünü atmaya razı olamıyor. Yüzü ve vücudu belki de, yağmurdan fazla döktüğü soğuk terle ıslanmıştır. Soluk soluğadır. Dizlerinde, ayaklarını çamurdan çekebilecek kudret gittikçe azalıyor, kollarında ve boynunda öyle bir keskinlik, bir uyuşma, bir karıncalanma nihayet bir duyamayış var ki. Gözlerini kapıyor, sol kolunun açılıp yükünü kendiliğinden bıraktığını ancak anlayabiliyor."¹⁵ Burada Ayşe'nin çocuklarından ikisini kurtarmak için birini feda etmek noktasında adaletsiz zorunlu seçimi reddettiği görülür.

Göçte, Ayşe, seçimlerinin sonucunda sürekli hayal kırıklığına uğradığını hisseder. Bu nedenle tekrar bir seçim yapmak, onun için bir ikilem çözümü gibidir. Ayşe göç yolunda bir seçim yapar; fakat yeni öğeyi elde etmesinin hemen sonrasında tekrar istediği şeyin o olmadığını hissedip bir başka seçime yönelir ve her defasında hayal kırıklığı çemberi tekrarlanır durur. Bu nedenle yapılması hiç kolay olmayan bir seçim yaparak, istemeye istemeye yola devam eder. Fakat alınan mesafelerde çocuklar yolun zorlu şartlarında dayanamaz, birer birer hayatını kaybetmeye başlar. İşte öyküde yukarıdaki ifadelerde görüldüğü gibi böylesine anlarda, çocukları kaybetme zamanlarında, Ayşe'nin istemsiz bir hal ve hareket içinde bulunduğu altı çizilerek, imkânsız zorunlu seçimin Ayşe tarafından yapılmadığı, bu nedenle de bu seçimde onun hiçbir sorumluluğu olmadığı vurgulanmakla kalınmaz adeta telkin edilir.

"Gözyaşı"nın kahramanı Ayşe her ne kadar imkânsız zorunlu seçim sahnelerinde kaçsa, görülmek istemese de çoktan zorunlu seçimin sahnesine dâhil olmuştur. Üç çocuğundan ikisini kurtarmak için birini feda etmek yerine her üçünü de yanına alarak ölüme doğru bir yolculuğu tercih etmiştir. Bu noktada Ayşe, Fransız psikanalist Jacques Lacan'ın imkânsız zorunlu seçim mantığını ifade eden mantıksal işleticisi "ya...ya..." seçimine maruz kalmıştır. Bu seçim mantığının klasik örneği "ya paranı ya canını" ifadesidir. Buradaki imkânsız zorunlu seçimde, özneye her ne kadar iki tercih sunulsa da aslında tek tercih söz konusudur. Sunulan tercihler arasında seçim bile söz konusu değildir; çünkü bu imkânsız zorunlu seçimde eğer para tercih edilirse, özne yaşamını yitirecek ve hayatta olmadığı için de aynı zamanda parasını da kaybedecektir.¹⁶

Bu noktada Ayşe de öykü boyunca Lacan'ın işaret ettiği imkânsız zoraki seçim

¹⁵ Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, s. 45.

¹⁶ Zupancic, *Gerçeğin Etiği, Kant, Lacan*, s. 236.

sahneleriyle baş başa kalır. Bu seçimlerden biri; üç çocuğundan ikisini kurtarmak için birini feda ederek yola devam etmek, bir diğeri ise üç çocukla yola koyulup üçünü de yitirmektir. Ayşe çocuklarının hiçbirini feda etmez, yola devam eder; ama öykünün sonunda göç yolunda hepsini yitirdiği görülür. İşte Lacan'ın dikkat çektiği imkânsız zorunlu seçim mantığı Ayşe'nin bu ediminde işler. Burada Ayşe, aslında hayatın bütünü ile parçası arasında haksız bir seçim noktasında kalmış, seçimiyle bütünü kaybetmiştir. İşte zorunlu seçim mantığında aslında öznenin seçimi varmış gibi görünür. Hâlbuki özne önüne konulan seçeneklerden hangisini tercih ederse etsin, her durumda mutlak kayıptadır ve bu kaybın sonunda da tercihi kendisi yaptığından suçlu çıkacaktır. Öykünün sonunda üç çocuğuyla yola çıkan ve bunları kaybeden Ayşe böylesine bir suçluluk içerisinde bulur kendini. Suçludur, çünkü bir çocuğunu feda etmesi durumunda ikisini kurtarabilme ihtimali vardır. Ters bir durumun söz konusu olması halinde, bir çocuğunu feda edip iki çocuğunu kurtarsaydı yine suçlu olacaktı; çünkü feda edilen üçüncü çocuğun kurtulma ihtimalinin olup olmadığı bilinmeyecekti hiçbir zaman. Ayrıca Ayşe bir anne olarak da kendi çocuğunu kurban etmiş olacaktı. Üçüncü bir durumda ise Ayşe hem bir çocuğunu feda edip, hem de diğer ikisini da kaybetseydi yine suçlu sayılacaktı; çünkü çocuklarını kendi feda etmiş olacaktı. Bu örnekler, “zoraki seçim durumlarında kişinin aynı zamanda reddettiği bir seçimle karşı karşıya geldiğini ortaya koymaktadır. İlk izlenimde, kişi böyle durumların gerçekten de seçim olarak adlandırılıp adlandırılmayacağını merak eder.”¹⁷ Çünkü imkânsız zoraki seçimlerde karşılaşılan durumlar insanların seçim özgürlüğüne muktedir olduklarının yanılmasını doğurur. Hâlbuki böylesi imkânsız zoraki seçim durumlarında hem seçim zorunludur hem de seçenekler bütünün birer parçasıdır. Dolayısıyla ne seçilirse seçilsin sonuç değişmeyecektir.

“Gözyaşı”nın kahramanı Ayşe de tıpkı Lacan'ın “ya...ya...” mantıksal işleticisine benzer bir seçim arifesinde kalan öznesi gibi her durumda zorunlu seçimin paradoksunu yaşamak zorunda kalır. Çünkü “ya paramı ya canımı” gibi bir zorunlu seçimde, özne, parayı seçerse canını kaybedeceği için parayı da kaybetmiş olacaktır. Yok, eğer özne hayatı seçerse elinde “kalan parasız bir hayat, yani yaşamak için gerekli araçtan yoksun” bir hayat yaşayacaktır.¹⁸ Özne yine bu tercihle de hem parayı hem de hayatı kaybetmiş olacaktır. “Gözyaşı”nın kahramanı Ayşe de Lacan'ın ortaya koyduğu “ya...ya...” mantıksal işleticisine uygun bir şekilde zorunlu seçimle karşı karşıya kalan özne gibi zorunlu tercihte neyi tercih ederse etsin mutlak kayıptadır. İşte zorunlu seçimin paradoksu burada ortaya çıkar:

Bu paradoksta seçilmesi “gereken alternatiflerden birinin aynı zamanda seçimin kendisinin evrensel (ve yan-nötr) aracı olmasıdır; tektir ve aynı zamanda hem bütün-

¹⁷ Salecl, “*Psikanaliz ve Seçim Toplumu*”, s. 490.

¹⁸ Zupancic, *Gerçeğin Etiği, Kant, Lacan*, s. 236.

dür hem kısımdır, seçimin nesnesidir ve seçme olasılığını doğuran ve sürdürendir. Bu nedenle her ikisini de - yani seçim olasılığının kendisini-kaybetmek istemiyorsak bir alternatif seçmemiz gerekmektedir. "Ya paranı ya canını" ayrımında hem kısım hem bütün olan hayattır, bizzat seçimin kendisinin ayrılamaz koşuludur"¹⁹

Lacan'ın psikanaliz kuramlarına göre aslında "Gözyaşı"nın kahramanı Ayşe'nin, üç çocuğundan ikisini kurtarmak için birini feda etmeyişi ve hatta çocuklarıyla birlikte ölüme yönelişinde zorunlu seçimin paradoksu işler. Çünkü Ayşe, bir çocuğunu diğer ikisine feda etmeyerek kısmen de olsa hayatın yanında olduğunu gösterir. Bu tür bir parçalı seçim, Ayşe'nin bütün bir hayat alanına doğru yola devam ederek üç çocuğunu kurtarmak arzusunu taşıdığını gösterir. Ayşe şayet birini, iki çocuğuna feda etmiş olsaydı ölümün yanında yer almış olacak, bu parçalı seçim onun hayatının bütününe kuşatacaktı. Burada aslında, Lacan'ın felsefi söyleme uygun bir şekilde kavramsal olarak gösterdiği ve Refik Halit'in de edebi söyleme elverişli bir biçimde temsili olarak temalaştırdığı "ya...ya..." veya "ya...ya da..." zorunlu seçim mantığı, karşılıklı olarak "birbirini dışlayan"²⁰ iki seçenek sunar gibi görünse de aslında seçilen kısım/parça, sadece tercih edileni değil önermede devre dışı bırakılanı da kapsar. Dolayısıyla zorunlu seçimle karşı karşıya gelen özne kendine sunulan hangi tercihi yaparsa yapsın bütünü seçmiştir aslında. Bu nedenle imkânsız zorunlu seçim özgür bir seçim değildir. Bu imkânsız zorunlu seçim mantığında özgür bir seçim ancak öznenin uygun seçimi yaptığında söz konusu olabilir. Böylece özne bu düzeyde, kendi üst-seçimiyle çakışan paradoksal bir seçimle karşı karşıya gelir: Neyi özgürce seçmesi gerektiği, ona önceden söylenmiştir aslında. Bu zorunlu seçimde özne, çoktan kendi konumunu yitirmiştir. Çünkü bir seçim yapıyormuş gibi davranır. ²¹ Hâlbuki imkânsız zorunlu seçimde özne, hiçbir zaman bir seçim yapma konumunda değildir. Fakat her zaman sanki seçimi kendi yapmış gibi duyumsar, özgür bir seçim yapma yetisine sahip olduğunu düşünür. Bu noktada zorunlu seçimde öznenin karşısına çıkarılan tercihler bütünden farklı değildir. Seçimlerde rol oynayan ve bu seçimlerin doğalarını farklı kılan, zorunluluğun mantığındaki farklılıklarıdır.

Bu noktada "Gözyaşı" başlıklı öyküde de asıl travma Ayşe'nin bir seçim karşısında bulunmasında değil, Lacan tarafından işaret edildiği gibi "ya kurtuluş ya ölüm" imkânsız zorunlu seçimle baş başa bırakılmasındadır. Öykü boyunca hep "ya ...ya..." zorunlu seçimi karşısında kalan Ayşe, öykünün başında belirtildiği gibi ya çocuklarıyla göç edip kurtulacak ya da orada kalıp can ve ırz düşmanın getirdiği ölüme teslim olacaktır.

Lacan'ın psikanaliz kuramına göre Ayşe'nin maruz kaldığı "ya kurtuluş/özgürlük ya ölüm" seçimi zorunluluğunda, önüne konulan şartta, sahip olunabilecek tek kurtuluş/

¹⁹ Zupancic, *a.g.e.*, s. 236.

²⁰ Laing, *Bölenmiş Benlik, Akıl Sağlığı ve Delilik Üzerine Varoluşsal Bir Çalışma*, s. 137.

²¹ Zizek, *Gıdıklanan Özne, Politik Ontolojinin Yok Merkezi*, s. 29.

özgürlük kanıtı, “kesinlikle ölümü seçmek olacaktır; çünkü ancak bu şekilde seçme özgürlüğü” olduğunu gösterecektir.²² Bu noktada “Gözyaşı”nın kahramanı Ayşe de öykü boyunca aslında sürekli “ya...ya...” zorunlu seçimiyle karşı karşıya gelir, her defasında kurtuluşu ve özgürlüğü seçer fakat gittiği yol/yön ölüme ulaşır. Bunun nedeni ise yukarıda değinildiği gibi “ya...ya...” zorunlu seçim mantığında hangi seçenek seçilirse seçilsin hep bütüne ulaşılacağı ve diğerini de kapsayacağıdır. Bu nedenle zorunlu seçimde, tercih edilen, bütünün bir parçasıdır. Bu noktada “ya kurtuluş/özgürlük ya ölüm” ilkesiyle Ayşe’ye sunulan zorunlu seçim karşısında, Ayşe, güya kurtuluşu seçerek üç çocuğuyla zorlu göç yoluna koyulur; fakat sonunda üç çocuğunu da kaybeder. Böylelikle “ya özgürlük/kurtuluş ya ölüm” zorunlu seçimin diğer seçeneği olan ölüme varır. Bu noktada Ayşe’ye sunulan mutlak manada kurtuluş ve özgürlük aslında Lacan’ın işaret ettiği gibi ölüm tercihiyle son bulur. Benzer şekilde “Gözyaşı”nın kahramanı Ayşe adeta, “ya bir çocuğunu feda et ya da üçünü de kaybet” imkânsız zorunlu seçimi karşısında, iki çocuğu için birini feda etmez, ölüm yerine kurtuluşu ve özgürlüğe doğru yol alır. Fakat yolculuğun sonucunda üçünü de kaybeder. Lacan, bu noktada öznenin askıya alındığını düşünür. Çünkü “ya özgürlüğün/kurtuluşun ya canın” imkânsız zoraki seçiminde özne özgürlüğünü/kurtuluşunu seçerse, anında ikisini birden kaybeder, canını seçerse özgürlüğü/kurtuluşu elinden alınmış olur.²³ Dolayısıyla “Gözyaşı”nın kahramanı Ayşe’nin böylesine imkânsız zorunlu seçim karşısında hangi tercihi yaparsa yapsın kazanacağı herhangi bir şey yoktur.

Burada imkânsız zorunlu seçim örneğinin mantığı Lacan’ın ortaya koyduğu gibi herhangi bir seçimde “A’yı seçmenin tek yolu olarak A’yı değil de A’nın değillesini/olumsuzunu” tercihinde kendisini gösterir.²⁴ Bu noktada “Gözyaşı”nın kahramanı Ayşe, aslında diğer ikisini kurtarmak için bir çocuğunu feda etmez. Burada onun hedefi yaşamdır. Fakat zorlu şartlarda yola çıkarak üç çocuğunu da kaybetmesi bir nevi onun, yaşamın olumsuzluğu ölümü tercih etmiş olduğu anlamına gelir; çünkü özne her şeyden önce korumaya çalıştığı şeyi kaybetme tehlikesiyle yüz yüze kalırsa “koşullu olamı kaybederken kimliğini kaybeder, gerçekliği kaybederken dünya içinde seçme özgürlüğünü etkili şekilde uygulama imkânını kaybeder.”²⁵ İşte bu noktada özne ile seçtiği arasında bir yarılma meydana gelir. Artık öznenin uğrunda kendini adadığına “sadık kalmasının tek yolu ona ihanet etmek, tam da ona [özneye -ç.n.] bu fedakârlığı yaptıran şeyi (davasına -ç.n.) kurban etmektir. Burada özneleştirilmenin öznenin “mahrumiyetiyle” çakışmasına imkân veren işte bu paradoksal mantıktır. Özne kendisini seçme edimi yoluyla özne olarak oluştururken, tam da bu seçimin doğası onu özne

²² Zupancic, *Gerçeğin Etiği, Kant, Lacan*, s. 237.

²³ Lacan, *Psikanalizin Dört Temel Kavramı Seminer 11. Kitap*, s. 224.

²⁴ Zupancic, *Gerçeğin Etiği, Kant, Lacan*, s. 238.

²⁵ Laing, *Böлінmüş Benlik, Akıl Sağlığı ve Delilik Üzerine Varoluşsal Bir Çalışma*, s. 140

olarak mahrumlaştırır."²⁶ Lacan'ın bu psikanaliz yaklaşımlarında, öznenin kimliğinin kurulumu aşamasında ötelediği bilinçdışı arzularına dikkat çekilir. Çünkü insanın gerçeği aslında değer ve anlam yönüyle Nietzsche'nin iyinin ve kötünün ötesi olarak tanımladığı bütünüdür. Fakat insan kendini Kant'ın ortaya koyduğu gibi etik ilke ve ahlak yasasına göre özne olarak kurarken, iyi ve kötünün ötesini ayırıştırmak zorunda kalır. Böylelikle bütünlüğüne ait birçok egzotik ve otantik duyum, algı, haz ve arzuyu bastırarak bilinçdışını oluşturur. Bu noktada özne, kendini kurmak için, Lacan'ın, dikkat çektiği gibi kendinin/insanın totalitesine ihanet eder. Bununla da kalmaz, özneleşirken birçok egzotik ve otantik duyum, algı ve arzuyu ötelediği için kendini bunlardan mahrum bırakır. Özne kendini, insanın total duyum, algı ve arzularından bir kısmını mahrum ederek kurarken Lacan'ın ifade ettiği gibi insanlığı(ın)a ihanet eder aslında. Bu nedenle Lacan, kişinin gerçeğini "söylemin ben'i dışında kalan ve bilinçdışında toplanmış tüm tarihsel benlerin işin içine katıldığı bir genişlikte ele alır" ve "söylemin ben'inin içine hapsedmeye karşı çıkar."²⁷

Bu noktada Refik Halit'in "Gözyaşı" öyküsünde Ayşe de, aslında "ya üç çocuğundan ikisini kurtarmak için birini ya üçünü birden feda edersin" imkânsız zorunlu seçimi karşısında üç çocuğunu da kurtarma arzusuyla yola devam eder. Fakat Lacan'ın, ortaya koyduğu gibi özneleşme mutlak anlamda mahrumiyeti de beraberinde getirdiğinden, göç yolculuğu sonunda Ayşe, üç çocuğunu kaybetme mahrumiyeti neticesinde özneleşir. Bu noktada özneleşmek; varlığın farkında olmak değil, daha çok yokluğun, mahrumiyetin farkındalığına varmaktır. Böylelikle kişi, total bütünlüğe ulaşmak için kendini adar, fakat yavaş yavaş bu bütünlüğü ortadan kaldırarak kendini özne olarak kurar. Burada "Gözyaşı" öyküsünde Ayşe, başlangıçta üç çocuğuyla birlikte ölümden kaçmak için bir seçim yaparak zor şartlarda yola çıkar. Bu seçimin amacı çocuklarının hayatta kalmasını sağlamaktır. Fakat yolculuğun sonunda Ayşe'nin kendini uğruna adadığı durumun bütünüyle ortadan kalktığı görülür; çünkü Ayşe uğruna kendini adadığı çocuklarını kurtarma teşebbüsünde başarılı olamamış ve kaybetmiştir.

Ayşe'nin üç çocuğunu kaybetmesinin nedenlerinden biri de hepsini kurtarmaya çalışması olduğu söylenebilir. Bu noktada Ayşe, Kantçı etik ilkeyi sergileyen öznenin farklı bir tavır göstermiştir. Hâlbuki etik tavır, sonucu her ne olursa olsun daima bir seçimle bağlantılıdır. Burada Ayşe'nin, göç yolunda iki çocuğunu kurtarmak için birini seçip feda etmesine dayanan imkânsız zorunlu seçime direndiği görülür. Onun direnci, ölüme, şiddete karşıdır. Bu hususta ölüm ve etik ilke arasında garip bir yapısal türdeşlik vardır. Eğer etik ilke daima zorunlu seçime bağlantılıysa, etik edime ne kadar yaklaşırsa ölüme de o denli yaklaşılmış olur. Çünkü etik ilke, her zaman otantik ve egzotik duyum, algı ve arzuları yok ederek, öldürerek, öteleyerek kurulur.

²⁶ Zupancic, *Gerçeğin Etiği, Kant, Lacan*, s. 238.

²⁷ İzmir Öznenin Diyalektiği, Hegel, Sartre ve Lacans. 175.

Kant, etik ilke ve “ahlak yasasının istemeyi belirleyen neden olarak bütün eğilimlerimize zarar verme yoluyla acı adı verilebilen bir duygu oluşturması gerektiği a priori olarak” kavranabilir görüşündedir.²⁸ Burada Kant, etik ilke ve ahlak yasasının karşı çıktığı eğilimlerinin kişinin “ben” sevgisine ait bütün yönelimleri olduğunu belirtir. Bu yönelimler, Kant’ın etik düzen ve ahlak yasası içinde yer almayanları ortaya koymak için uygun gördüğü patoloji teriminin içindedir. Öznenin özerkliğini sağlayan her otantik ve egzotik duyum ve algı da patolojinin içinde yer alır. Patolojinin karşısında ise arınmış ve saflaşmış etik ilke, ahlak yasası, özgürlük, özerklik ve içeriği boşaltılmış irade vardır. Böylesine edimlere sahip özneyi ise Kant şu şekilde tanımlar: “Yaşamdan tamamıyla farklı bir şeye saygı, ki buna kıyasla ve bunun karşısında, yaşamın ve yaşama hazının kesinlikle değeri yoktur. İnsan sadece görevi olduğu için yaşar, yaşamaktan biraz tat aldığına değil”²⁹

“Gözyaşı”nın kahramanı Ayşe’nin üç çocuğundan birini, ikisi için gözden çıkar(a) maması edimi, Kant’ın etik ilkesi ve ahlak yasası için “par excellence” bir etik edim olmadığı gibi, Ayşe de Kantçı tasavvur edilen bir özne değildir. Çünkü iki çocuğunu korumak ve yaşatmak amacıyla imkânsız zoraki bir seçimi ve bu seçimle birlikte diğer çocuğunu feda etmenin sorumluluğunu üstlenmekten kaç(ın)mıştır. Eğer Ayşe, iki çocuğunu korumak ve yaşatmak amacıyla kendisi açısından imkânsız bir seçimi yapsa ve bu seçimle birlikte diğer çocuğu ölüme terk etmiş olsaydı “par excellence” bir etik edim sergilemiş olurdu. Böylece Ayşe’nin sergilemiş olduğu etik edim ile ölüm aynı karede yer alır, mutlak etikle ölümün bir olduğu ortaya çıkardı. Ayşe’nin üç çocuktan ikisini kurtarmak için birini feda etmekten kaçınma ediminde, Kant’ın kavramsallaştırdığı üzere Ayşe’nin patolojik, yani etik olmayan bir tutum ve tavırla hareket ettiği rahatlıkla söylenebilir. Ayşe iki çocuğunu kurtarmak için birini feda edemez. Zorlu göç yolunun sonunda üç çocuğunun ve dahi kendisinin ölüm riski olsa bile bir çocuğunu feda etmeye dayanan bir imkânsız zoraki seçimi yap(a)maz. Bu noktada Ayşe’nin edimi/seçimi insanlığa ait etik “evrensellik kriterinin artık işlemediği bir durumu” göstererek adeta “evrensel etiğin sınırlarını çizmektedir.”³⁰ Çünkü burada Ayşe, imkânsız zoraki bir seçimin eşiğinde kalmıştır. Bu seçimde ya iki çocuğunu kurtarmak için birini feda edecek ya da kendisi de dâhil olmak üzere üç çocuğuyla birlikte zorlu göç yolunda ölüme gidecektir. Böylesine bir ölüm, göç/yürüyüş karşısında Ayşe, üç çocuğundan birini seçmeye zorlanmıştır. Eğer seçmeyi reddederse her üçünü de kaybetme riski vardır ki öyle de olmuştur. Seçim etiğini eleştiriye tâbi tutan Kant’ın böylesine bir seçim karşısında, bir ikileme karşı karşıya kalması halinde ne önereceğini tahmin etmek hiç de zor değildir aslında. Kant’ın spekülâtif olarak ortaya

²⁸ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s. 81.

²⁹ Zupancic, *Gerçeğin Etiği, Kant, Lacan*, s. 238.

³⁰ Zupancic, *a.g.e.*, s. 238.

koyduğu etikte Ayşe'nin seçiminin tam aksi yönde bir edimin içinde kalacağı ihtimalini iddia etmek için güçlü bir zemin mevcuttur. Kant'ın etiğinde, Ayşe gibi zorunlu ve aynı zamanda imkânsız bir seçim durumunda kalınması halinde, bir hayatın/çocuğun zaten kaybedileceği öngörülerek/tahmin edilerek, kategorik buyruğun diğer ikisini kurtarmayı emrettiği rahatlıkla ifade edilebilir.

Burada Ayşe'nin, iki çocuğunu kurtarmak için, her üçünün de ölüm riski bulunduğu birinin feda edilmesi halinde ikisinin kurtarılabilmesine dayanan kategorik buyruğa karşı çıkararak, bir patolojik seçim yaptığı rahatlıkla düşünülebilir. Bu noktada Ayşe'nin evrensel kategorik buyruk kriterinde, tek destek bulduğu nokta ise her üç çocuğun da göç yolculuğunun sonunda yaşaması, kurtulması ihtimalidir. Göçe başlandığında çocukların üçünün de yaşaması, birinin feda edilmesine dair bir kategorik buyruğu saf dışı bırakır. Fakat yine de zorlu göç yolunda, Ayşe'nin iki çocuğunu kurtarmak için üçüncüsünün yaşadığını öğrendiğinde duyduğu hoşnutsuzluk, zorunlu olarak Kant'ın kategorik buyruğu tarafına yöneldiğini de gösterir. Fakat Ayşe, zorunluluktan maruz kaldığı bu kategorik buyruğu işlet(e)mez, Kant'ın patolojik olarak tanımladığı davranışa yönelir. Bu noktada iki çocuğu kurtarmak için bir çocuğun diğerlerine feda edilmemesi patolojik bir tavrıdır. Ayşe, kendisini, telâfi edilemez biçimde suçlu kılacak olan patolojisiyle seçimini yapmıştır. "Gözyaşı" öyküsünde Ayşe'nin seçiminde işleyen patolojinin, Kant'ın bahsettiği, etiğin zıddı olan sıradan patoloji düzeyini çoktan aştığı dikkatten kaçırılmamalıdır. Burada patolojinin, öznenin kendi çıkarlarına, kendi eğilimlerine ve görevine karşı öncelik verdiği görülür. Bu patolojiyle Ayşe de iki çocuğu için birini gözden çıkar(a)maz, kendi de dâhil olmak üzere dört kişiyi tehlikeye atmayı göze alır. Öyküde Ayşe, patolojik olarak hareket etmiş ve etik bir edimden kaçınarak hayatı da dâhil olmak üzere sahip olduğu her üç çocuğunu da riske atmıştır. Burada Ayşe, iki çocuğunu kurtarmak için bir çocuğunu feda etmesi hususunda haksız ve imkânsız zoraki bir seçimle yüz yüze kalmıştır. Fakat patolojisine uyararak etiğin tam tersi bir tavırla üç çocuğunu yitirme riskine karşı yine de göç yolunda ilerlemeye devam etmiştir. Sonunda üç çocuğunu da kaybetmiştir. Zaten göçü tercih etmeseydi de yine aynı durumla karşı karşıya kalacağı yüksek bir ihtimaldi. Bu nedenle Ayşe, göç yolculuğuna karar verme aşamasında ve daha sonra yolculukta, Lacan'ın işaret ettiği "ya paranı ya canını" ve/veya "ya kurtuluş/özgürlük ya ölüm" gibi zorunlu imkânsız seçimin her iki mantığıyla karşı karşıya kalmıştır.

Öyküde Ayşe, kendilerini tutsak edecek güce teslim olmamak için sonu ölümle bitebilme ihtimali yüksek olan zor(un)lu bir göç yolculuğunu, kurtuluşu, özgürlüğü seçer. Adeta Lacan'ın işaret ettiği gibi özgür olduğunu göstermenin tek yolunun ölüm riski yüksek olanı seçmek olduğu "ya özgürlük ya ölüm" imkânsız zorunlu seçim karşısında tavrını açıkça ortaya koyar. Zorla seçimin mantığı," ya paranı ya canını "ve/veya "ya... ya..." seçimi noktasında Ayşe, her daim Hegel'in, efendi-köle diyalektiğinde

özetlediği gibi efendi olmanın tarafını seçer. Hegel'in efendi-köle diyalektiğinde "köle, "teslim olur" ve hayatı seçerken, efendi tam kalbinde bir klasik etik maksimi olan maksim üzerinde ısrar eder: ...dense ölüm yeğdir!" tercihiyle hareket eder.³¹ Bununla birlikte, bu efendinin artık sonsuz bir güvende olduğunu göstermez; çünkü efendi "bir başka bilinç yoluyla, özü bağımsız varlık ile ya da genelde şeylik ile birleştirilmiş olmayı imleyen bir bilinç yoluyla kendisi ile dolaylıdır."³² Bu nedenle efendi her an kendisini maksimine, eşit olduğunu kanıtlaması gerekeceğinden ikinci bir seçimle her zaman karşı karşıya kalır. Ayşe de hiç teslim olmaz, tutsak olmaktansa zorlu geçecek bir yolculukta ölüm riskini kabullenerek göçe kalkışır, yine yolda bir çocuğunu, kendi ve iki çocuğu uğruna feda etmektense risk alarak ölüme doğru yönelir. Göçte her tür imkânsız zorunlu seçimle karşılaştığında "...ölüm yeğdir" ilkesini işletir. Bu seçimlerde bir riske karşı hep bir feda, kurban edilen olduğundan Ayşe'nin bir özne/efendi olarak kurulumu yine mahrumiyetiyle, ötede, geride bıraktıklarıyla gerçekleşir. Bu noktada Ayşe'nin/efendinin/öznenin, özsel/tözsel yönünün ortaya çıkması, seçim anında zorunluluğun, onu "ya özgürlük/kurtuluş ya ölüm" seçeneklerinden birine mecbur kıldığında tecelli eder. Ayşe açısından bu seçim anlarında özgür olabilmek, özne olarak kurulabilmek için tek seçeneğin ölüm olduğu ortaya çıkar. Buradaki öznenin kurulumu noktasında ölüm, insanın totalinde bulunan otantik ve egzotik duyum, algı ve arzularının bastırılışını veya ötelenişini imleyen bir metafordur. Bu noktada Hegel'in Efendi-Köle diyalektiğinde Efendi'nin en mükemmel örneği, Refik Halit'in "Gözyaşı" öyküsündeki Ayşe'dir; çünkü onun feda ettikleri, ona, kendi varlığından feragat etme zorunluluğundan başka bir şey getirmez. Ayşe tam da kendi değerlerinden, özünden ve en derinlerdeki varlığından feragat etmeye zorlandıkça yabancılaşmanın içine itilir. Çünkü efendinin kendisinde, özgürlükle/kurtuluşla gelen bir yabancılaşma fenomeni de açığa çıkar.³³

"Gözyaşı"nın kahramanı Ayşe, göç yolculuğu esnasında seçimin hem zorunlu, hem imkânsız gibi iki etik konfigürasyonu ile karşılaşır. Bu noktada Ayşe, üç çocuğuyla yola devam etmek veya iki çocuğunu kurtarmak için üç çocuğundan birini fedaya mecbur kalmak gibi imkânsız zorunlu seçimle karşı karşıya kalmıştır. Böylesine bir seçimde Ayşe, bir çocuğunu feda etmektense, diğer iki çocuğunu da yanına alıp yola devam ederek ölüme doğru giden yolu tercih eder. Kant'ın çalışmalarında kullandığı örnekler Ayşe'nin tercihinde olduğu gibi bu türden klasik etik karar örnekleridir.

Aslında "Gözyaşı" öyküsünde, Ayşe göç yolculuğunda bu türden klasik etik karar örneklerinden daha farklı ve acımasızını yaşar. Göç yolunun olumsuz koşulları Ayşe'nin önüne ölümün belki de kurtuluş gibi görüneceği başka bir seçenek getirir. Bu,

³¹ Zupancic, *a.g.e.*, s. 238.

³² Hegel, *Tinin Görüngübilimi*, 136.

³³ Zupancic, *Gerçeğin Etiği, Kant, Lacan*, s. 238.

üç çocuğundan ikisini kurtarmak için birini feda etme seçeneğidir. Bir anne böylesine bir seçim karşısında ölümü tercih eder kuşkusuz. Ama Ayşe hariç, çünkü onun kurtarması lazım gelen iki çocuğu daha vardır. Böylesi seçimlerin konu edildiği anlatıların ana omurgası, kahramanın kendisini dize getirmek, yenmek, hizaya sokmak için kendisinin ölümü değil, tanıdığı veya yakını olan masum birine zarar verme kurgusuna dayanır. Ayşe, tüm olumsuz koşullara direnirse bahsi geçen masumlara zarar verilmesi tehdidi vardır. İşte "Gözyaşı" öyküsünde masum(lar) üç çocuğun kendisi olmuştur. Çünkü her üçü de anlatının bir gereği olarak omurgada yer alan kahramanın direnişine karşı, bu direnişi kırmak için feda edilmişlerdir.

Öykünün kahramanı Ayşe'nin karşı karşıya kaldığı imkânsız zoraki seçim konfigürasyonu korkunçtur; çünkü bir anne olarak iki evladını kurtarmak için birinin aşkın bir güç tarafından feda edilmesini bekler. Aslında o, üç çocuğu arasında ikisini kurtarmak amacıyla birini feda etmek için seçim yapmakla karşı karşıyadır. Burada aralarında seçim yapılması gereken üç şey de tamamıyla aynı değere sahiptir. Böylesine seçimin yapıldığı bir anlatıda eğer kahraman masum birinin ölümüne izin vermek için şartlara teslim olup bekleneni yerine getiriyorsa, bu, bir "kahramanca canavarlık", "insanlık-dışı" bir seçim olarak işlev görmektedir.³⁴ Ancak böylesine bir "canavarlık" Ayşe için bir alternatifte olduğu kadar diğer seçenekte de onu bekler. Çünkü Ayşe için üç çocukla yola devam etmesi halinde üçünü de kaybetme riskini göze almak vardır. İşte böylesine bir yapılandırmanın işlediği Refik Halit'in öyküsünün sunmak istediği ders şudur: "Birinin insanlığı, o birinin görevinin ve etiğın sınırlarını oluşturur. Eğer kahraman "insanlığını" bedel olarak ödemedi görevini yapamıyorsa, ahlâkî çöküntüyle suçlanamaz."³⁵

"Gözyaşı" öyküsünde Ayşe'nin görev ve etiğının sınırları; insanlığı tam da iki çocuğu ve kendisini kurtarmak için üçüncüsünü feda etmeyişiinde ortaya çıkar. Burada Ayşe, insanlığını bedel olarak ödememek için etiğın dışına çıkar. Yani üç çocuğundan ikisini kurtarmak için birini feda etmez. Böylelikle imkânsız zorunlu seçim karşısında herhangi bir ahlâkî çöküntü yaşamaz; çünkü Ayşe'nin zorunlu imkânsız seçim karşısında verdiği karar; "insanlığını kaybetmekten ve görev ve etiğının sınırlarını aşmaktansa ölüm yeğdir" ilkesidir. Bunun öyküde en önemli göstergesi üç çocuğundan ikisini kurtarmak için birini feda etmeyişidir. Fakat zorlu göç yolları Ayşe'nin bu ilke üzerinde bir süre tereddüt yaşamasına neden olur. Bu tereddüt bir anlık da olsa Ayşe'ye insanlığa karşı bir suç işleme seçeneği sunar. Çünkü göç şartlarının katlanılmaz oluşu; Ayşe'nin iki çocuğu ve kendini kurtarmak için üçüncüsünü kurban etmesi gerektiği duyum ve düşüncesini ortaya çıkarır. Bu tereddüt, onun bir anlık da olsa etik ve görev noktasında zıt değerli bir duyumu yaşadığını gösterir.

³⁴ Zupancic, *a.g.e.*, s. 239.

³⁵ Zupancic, *a.g.e.*, s. 239.

Böylesine bir tereddüt anında Ayşe, görev ilkesiyle Kant'ın kavramlaştırdığı patolojisi arasında kalmıştır. Ayşe burada yapılması gerekenle yapılması halinde kendini değerli kılan içindekinin kaybı olan insanlığının yitimi arasında sıkışmış durumdadır. Burada sorulması gereken aslında Ayşe'nin yapması gerekeni, kendini değerli kılanın kaybı anlamına gelse bile yapıp yapmayacağı tercihidir. Görev ilkesi veya zorunluluğu, Ayşe'nin iki çocuğu ve kendisini kurtarmak için bir çocuğunu feda etmeyi öngörür. Fakat bu görev yerine getirildiğinde Ayşe, kendini değerli kılan insanlığından veya anneliğinden uzaklaşmış olur. Bu durumda iki çocuğu ve kendini, bir çocuğunu feda edip insanlığını yitirerek kurtarma seçeneğine sırtını döner. Kurtuluşunu insanlığı pahasına yap(a)maz. Zorlu göç yollarında ölüme doğru yolculuğuna devam eder. Fakat bu yollarda iki çocuğu ve kendisinin hayatta kalması için kendiliğinden bir seçim olmasını da yadırgamaz. Çünkü göçün ölüme giden yolunda kaybedilecek olan çocuğunu kendi seçmeyecek, seçmek zorunda kalmayacaktır. Ayşe'yi böylesine nesnel bir duyum ve düşünceye iten ise, onun, insanlığa ve insana olan inancı ve sadakatının mutlak kanıtı olarak bu inanç ve sadakate, kendine/insanlığına ihanet edilmesinin istenmesidir. Çünkü üç insanın kurtulması için birinin fedakârlığının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Üstelik bu fedakârlığı yapacak olanın da bundan haberi yoktur. Bu nedenle zorunluluk adeta bu görevi Ayşe'ye dayatmaktadır.

Ama diyalektik bir durumda Hegel'in zıtların spekülâtif özdeşliği ilkesinden hareket edildiğinde ise Ayşe'nin masum yavrusunu feda etmeyerek, korumak amacıyla, kendisi de dâhil olmak üzere iki çocuğunun yaşamını tehlikeye attığı, dolayısıyla da insanlığı hiçe saydığı da ileri sürülebilir. Bunu temellendiren ise göçün sonucunda üç çocuğunun ölümüdür. Dolayısıyla Ayşe, şartların kendinden istediğinin aksine kendinden bekleneni yerine getir(e)memiştir. Yaşamda kalmak için çocuğunu feda etmemiş fakat bu fedakârlığı yapmaya zorunlu kılınmıştır. Burada Ayşe zorunlu kılındığını yapmayarak aslında geleceğinin kendi iradesi elinde olduğunu ispatlamaya çalışmış ama sonunda üç çocuğunu kaybederek hüsrana uğramıştır. Bu nedenle de öykünün yaşanılan andaki zaman diliminde artık hiçbir nesne seçiminin Ayşe'nin beklentilerini karşılamadığı görülür. Çünkü geçmişinde nesne seçimlerinde hüsrana yaşadığından “o nesneyi tamamen bırakıp ona bırakacakları “hep kötü” imgesini, artık yeni bir kişi ya da hevese verecekleri “hep iyi” imgesinden ayırma” eğilimine zıt bir tavır geliştirmiştir.³⁶ Böylelikle Ayşe, yaşanılan anda nesnelere kurduğu gerilemeli ilişkiler yüzünden “salt kötü” ve “salt iyi” imge ayrımını içselleştirmiş olur.

Öykü, Ayşe'nin “eski şekerlenmiş şuruplar kadar donuk, fersiz, katı, suyu çekilmiş dibe çökmüş bir gam tortusu” kabuğa benzeyen gözlerinin tasvir edildiği bir sahneyle başlar.³⁷ Öykünün başlangıcında aktarılan gözlerin bu görünümü aslında bir sonuçtur. Yazar daha sonra bu sonucun nedenleri üzerinde durarak vakayı anlatır. Sonra öykü,

³⁶ Jacobson, *Kendilik ve Nesne Dünyası*, 171

³⁷ Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, s. 42

Ayşe'nin donuk, fersiz, katı, suyu çekilmiş kuru böcek kabuğu gözlerine atıfla biter. Ayşe'nin gözlerindeki bu durum Lacan'ın tanımladığı gerçeğin katılığıdır aslında Lacan'ın işaret ettiği gibi "gerçekliğin bir tür aşırı şekilsizleştirilmesi", "gerçeğin yüz buruşturması" olarak nitelediği durumun göstergesidir.³⁸ Ayşe, bizlere, gözlerindeki kabukla altüst olmuş bir hâlde ve bu şekilde göçmenin kaderini onaylamadığını gösteren bir şekilde sunulur. Bu kabuk Ayşe'nin hayata karşı duyarsız olarak yaşamın ötesine geçtiğinin gösterenidir aslında.

Bu noktada Ayşe'nin durumunda da "yüz buruşturması" görülür, ağlayışın ötesinde bir yerlerde duran bir sessizliğin, bir acının, "gösterenin yokluğunun" eşit derecede eşlik ettiği bir yüz buruşturması vardır. Bu noktada Ayşe'nin mevcut görünümüyle üç çocuktan fazlasını kaybettiği görülür. Bu fazlanın öyküsü çok uç bir noktada yer alır. Eğer üç çocuğu arasında bir seçime maruz kalmazdı Ayşe'nin acısı bu dehşet verici sahnede yaşadıklarından çok farklı olurdu. Burada Ayşe en az iki çocuğunu kurtarmak için, sahip olduğu her şeyden daha fazla şeyi feda eder. Karşı karşıya kaldığı zorunlu seçimlerden kaçabilmek için göç yoluna koyulur ve ilerler. Göçün sonunda kendi hayatından fazlasını kurban etmek zorunda kalır. Yine de Ayşe sahip olduğundan fazla bir şeyi, olduğu şeyi, yaşam ve ölümün ötesinde kendisini belirleyen varlığını feda etmez. Bu nedenlerden dolayı Ayşe, Lacan'ın tanımladığı öznenin kurulumu esnasında yoksulluk ve yoksunluğu çok az yaşar.

KAYNAKLAR

- Eagleton, Terry, *Estetiğin İdeolojisi*, çev. Engin Kılıç, İstanbul: Doruk Yayınları, 2010.
- Freud, Anna, *Ben ve Savunma Mekanizmaları*, çev. Yeşim Erim, İstanbul: Metis Yayınları, 2011
- Freud, Sigmund, *Uygurluğun Huzursuzluğu*, çev. Haluk Barışcan, İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Hartmann, Heinz, *Ben Psikolojisi ve Uyum Sorunu*, çev. Banu Büyükkal, İstanbul: Metis Yayınları, 2004.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Tinin Görüngübilimi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları, 2004
- İzmir, Mutluhan, *Öznenin Diyalektiği*, Hegel, Sartre ve Lacan, Ankara: İmge Kitabevi, 2013.
- Jacobson, Edith, *Kendilik ve Nesne Dünyası*, çev. Selim Yazgan, İstanbul: Metis Yayınları, 2004.
- Kant, Immanuel, *Pratik Aklın Eleştirisi*, çev. İoanna, Kuçuradı, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2009.
- Karay, Refik Halit, *Gurbet Hikâyeleri, Yeraltında Dünya Var*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2014.
- Klein, Melaine, *Haset ve Şükran*, çev. Orhan Koçak, Yavuz Ertan, İstanbul: Metis Yayınları, 2002.
- Lacan, Jacques, *Psikanalizin Dört Temel Kavramı Seminer 11. Kitap*, çev. Nilüfer Erdem, İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- _____, *Televizyon*, çev. Ahmet Soysal, İstanbul: MONOKL Yayınları, 2013.
- Laing, Ronald David, *Bölinmiş Benlik, Akıl Sağlığı ve Delilik Üzerine Varoluşsal Bir Çalışma*, çev. Ergün Akça, İstanbul: Pinhan Yayınları, 2015.

³⁸ Lacan, *Televizyon*, s. 44

- Levinas, Emmanuel, "Sonsuz'un Etiği", *Çaędař Filozoflarla Söyleřiler, Kıta Felsefesi Tartışmaları*, çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2010.
- Ricoeur, Paul, *Yoruma Dair, Freud ve Felsefe*, çev. Necmiye Alpay, İstanbul: Metis Yayınevi, 2007.
- Salecl, Renata, , "Psikanaliz ve Seçim Toplumu", çev. Elif Çelik, *MonoKL*, S. VI-VII, 2009.
- _____, *Kaygı Üzerine*, (çev. Barış Engin Aksoy), İstanbul: Metis Yayınları, 2013
- Zizek, Slavoj, *Gıdıklanan Özne, Politik Ontolojinin Yok Merkezi*, çev. Őamil Can, Ankara: Epos Yayınları, 2003.
- _____, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- Zupancic, Alenka, *Gerçeğin Etiği, Kant, Lacan*, (çev. Ahmet Süreyya Özcan), Ankara: Epos Yayınları, 2005.